

Орунбеков Б.О.

**БАТМАКАН ААЛИЕВАНЫН СОВЕТТИК КЫРГЫЗСТАНДЫ
КУРУУДАГЫ САЯСИЙ ИШМЕРДҮҮЛҮГҮ**

Орунбеков Б.О.

**ПОЛИТИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ БАТМАКАН ААЛИЕВОЙ
В ПЕРИОД СТАНОВЛЕНИЯ СОВЕТСКОЙ КИРГИЗИИ**

B.O. Orunbekov

**POLITICAL ACTIVITY OF BATMAKAN AALIYEVA DURING THE
ESTABLISHMENT OF KIRGHIZ SOVIET REPUBLIC**

УДК: 94 (575.2)/32.34

XX кылымдын биринчи жарымы Кыргызстан үчүн өзгөчө маанилүү жана татаал тарыхый мезгил. Падышалык Орусиянын, советтик бийликтин кол алдында жашоо кыргыздар үчүн оңой болбоду, эл арасында жаңы коомду таануу, аны курууда көп тоскоолдуктар болуп, башкача көз караштагыларды куугунтуктоолор, репрессиялар коштогондугу белгилүү. Өзгөчө кыргыз кыздары билим алуу, коомдук иштерге катышууда эркектер менен тең укукта болууда көп күрөштөр болгон. СССР курамына кирген Кыргызстанда коммунисттик мамлекетти уюштуруу, башкарууда аялдардын орду, ролу кандай болду али жетиштүү иликтене элек.

Негизги сөздөр: совет бийлиги, коммунист, аялдар союзу, кыз-келиндердин сабаттуулугу, тең укуктуулук, мамлекеттик кызмат, репрессия.

Первая половина XX века важный и одновременно сложный период для Кыргызстана. Жизнь под крылом Царской России, далее Советской России складывалась не легко: признание как нового общества, сложности с его построением, преследования и репрессии инакомыслящих. Особенно кыргызские женщины испытали не мало преград в требованиях равных прав, в получении образования и участии в общественных делах. Роль женщин и их место в истории, в основании и управлении входящего в СССР коммунистического Киргизстана достаточно глубоко не изучена.

Ключевые слова: советская власть, коммунист, союз женщин, грамотность женщин, равноправие, государственная служба, репрессия/

The first half of the XXth century is an important and at the same time a difficult period for Kyrgyzstan. It was not easy for Kyrgyz to be under the Russian Empire and then Soviet Russia: acceptance as a new society, complexity with its construction, persecution and repression of dissidents. Especially Kyrgyz women experienced obstacles in the requirements of equal rights, rights to education and participation in public affairs. The role of women and their place in the history, in the foundation and government of the communist Kyrgyzstan entering the USSR, has not been studied in depth.

Key words: soviet power, communist, union of women, women's literacy, equal rights, public service, repression.

1917-жылдын 7-ноябры кыргыздын соңку 100 жылдык тарыхында Улуу Октябрь социалисттик революциясынын күнү катары калды. Бул күнү В.И. Ленин баштаган большевиктер партиясы падышалык

Россиядагы бийликти кулатып, жумушчу-дыйкандардан, солдаттардан турган, жалпы эмгекчил эл катышкан социалисттик системаны максат кылгандарды бийликке алып келди. Аял-эркектин укугун теңеп, бирдей эмгек кылууга, бирдей окуу-билим алууга шарт түздү. “Совет бийлиги эмгекчилердин бийлиги катарында, өзүнүн өмүр сүрүшүнүн алгачкы айларында эле аялдарга тиешелүү болгон мыйзамдарга эң чечкиндүү төңкөрүш жасады. Аялдарды баш ийүүчүлүк абалга койгон мыйзамдардын Советтер республикасында кыпыны да калган жок” деп жазган Ленин [1, 27].

Совет бийлиги кыргыздын келечегине көп жакшылыктарды алып келген. Алардын бири аялдарга берилген эркиндик болду. Кыргыз аялдарын боштондукка чыгаруу боюнча Пишпекте 1918-жылы “Эмгекчил аялдар” деген союз түзүлгөн. Анын уюштуруучусу Мария Турапина деген аял болгон. Союздун ишине Кыргызстандын бардык аймактарынан кыз-келиндерди тартуу иши колго алына баштаган.

Аялдардын алгачкы уюмдары көп пайдалуу иштерди аткарууга киришкен. 1923-жылы 24-апрелде Пишпекте жергиликтүү улуттардын аялдарынын сабатсыздыгын жоюу боюнча биринчи мектеп ачылган. 1925-жылы Кыргызстан боюнча 27 мектепте 464 кыз-келин окуган. Дал ушул жылы Кыргыз автоном облусунун биринчи конференциясында резолюция кабыл алынып, андан мындай деп айтылган: “аялдарды азаттыкка чыгаруу жана аларды коомдук ишке тартуу милдети эбегейсиз мааниге ээ” [2, 9].

Биз, бүгүн XX кылымдын башында бул дүйнөгө келип, Кыргызстандагы совет бийлигинин саясатына жан дили менен берилип, билим алууга умтулуп, анын аркасы менен жаңы заманды курууга, өнүктүрүүгө зор эмгегин арнаган кыргыз кыздарынын бири Батмакан Аалиева (Байчерикова Фатима) жөнүндө кенен кеп кылалы деп турабыз.

2016-жылга чейин Аалы кызы Батмакан тууралуу “Тогуз-Торо району”, “Жалал-Абад облусу” энциклопедияларынан төмөндөгүдөй маалыматтарды окуйбуз. “Аалиева Батмакан (Байчерикова Фатима) –

1907-жылы азыркы Тогуз-Торо районундагы Көк-Ирим айыл аймагына караштуу Арал айылында туулган. Улуу Октябрь революциясынын желаргысы Тогуз-Торого да жеткенде анын маанисин, келечегин Батмакан биринчилерден болуп түшүнүп, билимге умтулат. Арал айылына атбашылык Маданбай Байчерииков деген адам биринчи мугалим болуп барып, мектеп ачылганда Батмакан кыздардын арасынан биринчи мектепке өз каалоосу менен келип кирет, башка кыздарды да үндөгөн. Ал 1927-жылы Тогуз-Торо районундагы кыз келиндеринин арасынан биринчи болуп Ленин комсомолунун катарына өткөн. Билимин дагы улантам деп агайы Байчерииковду ээрчип айылдан качып кетет. Бул окуя Ч.Айтматовдун “Биринчи мугалим” повестиндеги Дүйшөн менен Алтынайды элестетет. Ошентип экөө Ат-Башыга келип туруп калышат, көп өтпөй баш кошушат. Батмакан билимин дагы улантууну көздөп, көп аракеттерди көргөн. Анда да көп тоскоолдуктарды тарткан. Акыры комсомолдук жолдомо менен Пишпекке (Бишкек) келип, окууга кирет. 1930-жылы коммунисттик партиянын катарына өтөт” [3, 97].

Кийин Аалиева Батмакан Орто Азия коммунисттик университетин (Ташкент шаарында) бүтүрөт. Убагында бул университетти кыргыздын бир топ алдыңкы адамдары билим алган. Ал кезде кыргыз кыздарынан бул окуу жайда өтө сейрек окуган. Университетти бүткөндөн кийин Батмакан Кыргызстандын түштүгүндөгү Ноокат, Ноокен, Өзгөн райондорунда партиянын райондук комитетинин бөлүм башчысы, секретары болуп көп жыл иштеген. Далай жолу басмачылардын чеңгелинен аман калган. Мындай оор жылдары Батмаканга аял башы менен аялдар теңдиги үчүн күрөшүү оңой болгон эмес. Кийин Жалал-Абад шаардык комитетинде секретары болуп 10 жыл эмгектенген. Батмакан кайда, кайсы жумушта болбосун билгичтиги, уюштуруучулугу, чечкиндүүлүгү менен далайларды тамшандырган. Бир нече жолу райондук, облустук советтерге депутат болуп шайланган. Кыргызстан КП БКнын алдындагы аткаруу комитетинин аялдар турмушун жакшыртуу боюнча бөлүмдүн башчысы болуп бир нече жыл иштеген.

Аалиева Батмакан 1967-жылы республикалык маанидеги персоналдык пенсияга чыккан. Ал совет түзүлүшүндөгү ак ниет, үзүрлүү эмгеги үчүн бир нече медалдар, Ардак грамоталар менен ж.б. сыйлыктар менен сыйланган [4, 149].

Батмакан Аалиева совет заманынын алгачкы жылдары кыргыз кыздарынан чыккан С.Телтаева, К.Бектаева, Г.Ибрагимова, Б.Муңайтпасова, М.Турганбаева ж.б. менен үзөңгүлөш иштеп, аялдардын кат-сабатын жоюуда, аларды эркектер менен бирдей укукта коомдук турмушка аралаштырууда активдүү иштеген десек болот.

2016-жылдын башында Кыргыз Республикасынын президентине караштуу саясий документтер архивине кайрылып, документтерди алганыбызда Аалы кызы Батмакандын эмгек жолу тууралуу өздүк делосунан жогорудагы маалыматтарга бир топ тактоолор, кошумчалар болгонун окуй алабыз. Көп маалыматтар Байчериикова Фатиманын өз колу менен жазылгандыктан чындык деп билсек болот.

Байчериикова Фатима 1929-1930-жылдары Нарын кантондук аткаруу комитетинин көзөмөл-эсеп бюросунун төрайымы; 1930-1932-жылдары Кыргызстан компартиясынын Ноокат райондук комитетинин аялдар маселелери боюнча бөлүмүнүн башчысы (Ош облусу); 1932-1933-жылдары Кыргызстан компартиясынын Базар-Коргон райондук комитетинин аялдар маселелери боюнча бөлүмүнүн башчысы (Жалал-Абад облусу); 1933-1935-жылдары Өзгөн МТСинин аялдар иштери боюнча саясий бөлүмүнүн начальнигинин орун басары (Ош облусу); 1935-1936-жылдары Фрунзе шаарындагы марксизм-ленинизм курсунун угуучусу; 1936-1937-жылдары Кыргызстан компартиясынын Борбордук Комитетинин инструктору; 1937-1937-жылдары Эл депутаттарынын Киров райондук аткаруу комитетинин төрайымы (Талас облусу); 1937-1938-жылдары Фрунзе шаарындагы кийим тигүү фабрикасынын инструктору; 1938-1939-жылдары Жалал-Абад облусунун Октябрь району, Октябрь айылы, үй кожейкеси; 1939-1943-жылдары Кыргызстан компартиясынын Октябрь райондук комитетинин инструктору (Жалал-Абад облусу); 1943-1945-жылдары Октябрь райондук МТСинин алдындагы партиялык комитеттин катчысы; 1945-1948-жылдары Кыргызстан компартиясынын Октябрь райондук комитетинин аялдар маселелери боюнча бөлүмүнүн башчысы (Жалал-Абад облусу); 1948-1949-жылдары Жалал-Абад облустук керек-жарак союзунун төрагасынын орун басары; 1949-жылы Кыргызстан компартиясынын Жалал-Абад шаардык комитетинин катчысы болуп иштеген [5].

2016-жылдын февраль айында Кыргыз Республикасынын саясий документтердин борбордук архивинен Байчериикова Фатима тууралуу эки папка документтер табылды. Алар ар жылдары Батмакан эженин өз колу менен толтурулган, кадрлардын эсебин алган жеке баракчалар (Личный листок по учету кадров), өз колу менен орусча жазылган өмүр баяндарды жана жогорку партиялык жетекчилердин каттары (жашырууну да бар), сунуштамалары, буйруктары болуп чыкты.

1936-жылы 11-ноябрында Батмакандын өзү, ата-энеси жөнүндө мындай фактыларды окуйбуз. “Менин атам Аалы Эрмамбетов өз чарбасында иштейт. Ал 1917-жылга чейин мынча малы болгон: 10 баш кой-эчки, 1 уй жана 1 аты болгон. Жери жок, мал багып

эле жан багат. Ал мурда Нарын районунда жашаган. 1917-жылдан 1930-жылга чейин 15 баш кой-эчки, 1 уй, 1 жылкы малы бар эле. Атам 1930-жылдан бери Молотов атындагы колхоздун мүчөсү. Азыр ал чарба “Көгирим” ТОО деп аталат. Менин атам шайлоо укугунан ажыратылган эмес. Мурда кызматтарда иштебеген. Менин туугандарыман чет өлкөлөргө кеткен эмес. Мен 16 жашыма чейин ата-энемдин багуусунда болдум. 1923-жылы күйөөгө чыктым... кыргыз, орус, татар, казак, өзбек тилдерин билем” деп жазат [5].

Батмакан Аалиева 1929-жылы күйөөсү Мадабай менен ажырашат. Анын себебин өздүк делосунда минтип жазат: “күйөөм менен 1929-жылы САКУдан (Среднеазиатский коммунистический университет-Б.О.) келгенден кийин ажыраштым, ал мени үйдө эле отурушуң керек деп талап кылып туруп алды, мен ага макул болгон жокмун”. Башка булактарда ажырашууга 6 жыл жашап бала көрүшпөгөндүгү себеп болгону айтылат.

Батмакан Аалиева күйөөсү Мадабай Байчериков жөнүндө кийинки иш кагаздарында жазган. Ал 1929-жылдан Ат-Башы, Түп райондорунда ар кандай партиялык, советтик, чарбалык жетекчи кызматтарда иштеген адам болгон. 1937-жылдары эл душманы катары атылып кеткен.

Батмакан Алиева 1938-жылдын 15-июлунан 1939-жылдын 27-майына чейин компартиянын катарынан чыгарылып, жумуштан да бошотулат. Анын себебин өзү: “... көрсө 1929-жылы ажырашып кеткен менин биринчи күйөөмдүн “эл душманы” экенин жашырып жүрүптүрмүн” деп жазат. Сөз биринчи күйөөсү Байчериков Мадабай жөнүндө болуп жатат. Документтердеги маалыматтар боюнча эжени бир жыл бою текшерешет, он жыл мурда ажырашып кеткен адамга тиешеси жоктугу аныкталгандан кийин, партиялык стажысы сакталуу менен кайра компартиянын катарына кабыл алынат [5].

“Эл душманынын” биринчи аялы болгондугу, экинчи күйөөсүнүн атасы Кытайга кетип калганы Батмакандын мамлекеттик кызматтарга көтөрүлүү учурунда бир топ кедергисин тийгизгенин байкоого болот. Айталы, 1951-жылдын башында компартиянын Жалал-Абад шаардык комитетинин секретарлыгына көрсөтүлүп, бардык тепкичтерден өтүп, Компартиянын Борбордук Комитетинен бекитер алдында Компартиянын Жалал-Абад облустук комитетинин Фатима Байчерикова жөнүндөгү сунушуна Кыргызстан компартиясынын Борбордук комитетинин партиялык, профсоюздук жана комсомолдук органдар бөлүмүнүн жооптуу кызматкери Гулямовдун бүтүмү мындай болгон: «...из автобиографии т. Байчерикова видно, что ее первый муж в бытности прокурором Тюпского района в 1937 году, как враг народа,

исключен из рядов ВКП/б/ и арестован органами НКВД, в связи с чем через год и она была исключена из партии, в последствие восстановлена. Второй муж – Давлесбаев так же в 1935 году исключен из партии за побег родного отца в Китай в 1926 году, в 1945 году вновь вступил в ряды ВКП/б/. По указанным мотивам необходимо отклонить предложение Джалал-Абадского обкома КП/б/ Киргизии и рекомендовать ему использовать т. Байчерикову на хозяйственной работе. Ответ организатор отдела партийных, профсоюзных и комсомольских органов ЦК КП/б/Киргизии. ГУЛЯМОВ. 28 августа 1951 года” [5].

Батмакан экинчи күйөөсү Давлесбаев Сейит жөнүндө минтип жазат: “Ал 1906-жылы Тянь-Шань облусунун Ат-Башы районуна караштуу Терек-Суу айылында туулган. Билими бүтпөгөн жогорку эле. С.Давлесбаев 1926-жылы компартиянын катарына кабыл алынып, 1935-жылы кайра чыгарылат. Анын партиядан чыгарылышына атасы себепкер болгон. “Атасы Давлесбай 1904-жылга чейин Кытайда күн кечирет, кийин Кыргызстанга келип 1926-жылга чейин жашайт. Ал учурда шайлоо укугуна ээ болгон эмес. 1926-жылы ал кайра Кытайга кетип калат. Ошондон бери дайынсыз, кайда, кантип жашайт, кат-кабар алышпайбыз” [5].

Батмакан Аалиеванын ошол жылдардагы партиялык-советтик жетекчи катары, анын башка сапаттары тууралуу Кыргызстан коммунисттик (большевиктер) партиясынын Борбордук Комитетинин секретары Б. Яковлевдин жазган мүнөздөмөсүнөн окуй алабыз.

Тов. БАЙЧЕРИКОВА с 1930 года находилась на руководящей партийной работе – заведующей отделом по работе среди женщин райкома партии, помощником начальника политотдела по работе среди женщин Узгенской МТС, Ошской области. После окончания годовых курсов марксизма-ленинизма в 1935 году была утверждена инструктором ЦК КП(б)Киргизии.

В 1948 году т. БАЙЧЕРИКОВА, в порядке укрепления системы потребительской кооперации, Джалал-Абадским обкомом КП(б)Киргизии утверждена заместителем председателя правления Облпотребсоюза по кадрам, где проделала значительную работу по очищению системы потребительской кооперации от лиц, не внушающих делового и политического доверия, правильно подбирала и расставляла кадры на важнейших участках работы [5].

Архивдик материалдарды карап отуруп, 1937-жылы жазылган эки “жашыруун” документти окуйбуз. Биринчиси, Бүткүл союздук коммунисттик партиянын Кыргыз обкомунун 1937-жылы 7-январда өт-

көн бюросу Байчерикова Фатима Борбордук Комитеттин инструктору кызматынан советтик кызматка жөнөтүлсүн, деп чечим чыгарат. Ал чечимге партиянын Кыргыз обкомунун секретары Белоцкий кол койгон.

Экинчиси, компартиянын Кыргыз обкомунун 1937-жылдын 4-апрелинде өткөн бюросу Байчерикова Фатиманы Киров райондук аткаруу комитетинин төрайымынын милдетин аткарууга сунуш кылынсын деп чечим чыгарат. Ал документке кыргыз обкомунун секретары М. Аммосов кол койгон.

Батмакан Аалиеванын совет түзүлүшүнө, анын саясатынын орношуна, элдин турмуш-шартын жакшыртууга ак ниет эмгегин, билимин, уюштуруучулук

жөндөмүн, болгон күч-кубатын арнап, өтөлгөлүү өмүр кечиргенин кийинки муундар биле жүрүшү парз, деп ойлойм.

Адабияттар:

1. В.И. Ленин Чыгармалар жыйнагы, 30-том, 27-бет.
2. “Кыргызстан аялдары” журналы, 1978-жыл, №9.
3. “Тогуз-Торо району” энциклопедиясы. - Б.- 2016. -97-б.
4. “Жалал-Абад облусу” энциклопедиясы. - Б., 2003. - 149-б.
5. Государственный архив партийных документов Кыргызской Республики (ГА ПД КР Ф.56; Оп.108: Д.195.) 2016 г.

Рецензент: д.и.н., профессор Алымбаев Ж.
